

# נומריקון

מסע ביבליוגרפי - גליון 30 (חג השבועות תשע"ה)

## שירים לזכירת פרקי "חובות הלבבות"

את ספרו המפורסם "חובות הלבבות", חילק רבינו בחיי בר יוסף אבן פקודה, לעשרה פרקים (שערים): היחוד, הבחינה, העבודה, הבטחון, יחוד המעשה, הכניעה, התשובה, חשבון הנפש, הפרישות, אהבת ה'. הספר נכתב בשפה הערבית (ותורגם בהמשך על ידי ר' יהודה אבן תבון), אך את הפרק האחרון חתם המחבר בשיר בעברית, שבו סיכם בעשרה בתים את עשרת פרקי הספר.

בראשי הבתים (באקרוסטיכון) רמז המחבר את שמו: "בחיי בר יוסף".

וזה נוסח השיר, כפי שמופיע בדפוס הראשון (נאפולי ר"נ 1489):<sup>1</sup>

בני יחד יחדיתך לצורך / ביחידך לאל אחד יצרך	יחוד ה'
חקר ודרש והתבונן פלאיו / ושים שכל ודת צדק אזורך	בחינה
ירא האל ועדותיו וחקיו / שמר לעד ואל תמעד אשורך	עבודה
יהי סמוך ללבך ותמוך / ובטח בצור <sup>2</sup> יהיה בעורך	בטחון
בלב טהור עשה חקיו למענו / ואל תשא פני אדם בדורך	יחוד המעשה
ראה כי סוף יציר עפר לעפר <sup>3</sup> / וישח <sup>4</sup> כי חול וגוף עפר מגורך	כניעה
יריבך לשון שכלך לסכלך <sup>5</sup> / ושובה מזדון לבך ויצרך	תשובה
ודרכי אל בדין צדק ומישור <sup>6</sup> / חכם לתור במחשבתך <sup>7</sup> וסתרך	חשבון הנפש
סחה ילדות ושחרות מלבך <sup>8</sup> / ואל תתאו למחמדי נעורך	פרישות
פני אל <sup>9</sup> חי אזי תראה בחשקך / ותתיחד יחדיתך לצורך	אהבת ה'

<sup>1</sup> בכת"י ניו יורק - בהמ"ל 6/4067, בקשות ופיוטים, מן המאה ה-15, מופיע השיר (תחת הכותרת "יחוד לר' בחיי הדיין"), עם שינויי נוסח. הבאתי את השינויים בהערות הבאות.

<sup>2</sup> בכתה"י: "ובטח באל יהיה בעורך".

<sup>3</sup> בכתה"י: "ראה כי סוף יציר חמר לחומר".

<sup>4</sup> בכתה"י: "וישח כי חול וגוף עפר מדורך".

<sup>5</sup> בכתה"י: "יריבך לשון שכלך לסכלך".

<sup>6</sup> בכתה"י: "ודרכי אל בצדק גם במישור".

<sup>7</sup> בכתה"י: "חכם לתור במחשבתך וסתרך".

<sup>8</sup> בכתה"י: "סחה ילדות ושחרות מלבך".

<sup>9</sup> בכתה"י: "פני האל אזי תראה בחשקך".

המחבר ייעד את השיר לשינון תמידי, על מנת שישמש כתזכורת לכל עניני הספר, כפי שכותב שם: "וראיתי בהשלמת התועלת והישור לך אחי שאקבץ ראשי עניני ספרי זה בעשרה בתים עבריים, יסבול כל אחד מהם ענין שער אחד משערי... וחתמתי בהם ספרי להיות לך למזכרת כאשר תדעם על פה ותשיבם בלבבך וברעיוןך לילך ויומך, בעת נוחך ותנועתך לא תחדל לפקוד עניני ספרי זה ולזכור שרשיו..."

כפי הנראה, מסיבה זו הועתק השיר רבות גם בנפרד מספר "חובות הלבבות", ובמיוחד מצוי בכתבי יד של סידורים ומחזורים<sup>10</sup>, כדי שיהיה זמין לאמרו מדי יום. מעניין לציין, כי בכת"י מחזור לראש השנה ויום כיפור כמנהג אלג'ר, מן המאה ה-14 (כת"י וטיקן 314), אנו מוצאים כי היה מנהג לאמרו בליל יום הכפורים: בכותרת השיר, שמועתק בראש הפיוטים לליל כפור, נכתב: "אלו הבתים לליל יום הכפורים לר' בחיי הדיין ז"ל".

השיר אף זכה למספר פירושים, ממפרשי "חובות הלבבות" הידועים: רבי מנוח הענדל ב"ר שמריה בפירושו "מנוח הלבבות", רבי ישראל הלוי ב"ר משה מזאמשטש בפירושו "טוב הלבנון", ורבי רפאל ב"ר זכריה מנדל בפירושו "מרפא לנפש".



"ייחוד לר' בחיי הדיין" - מתוך כת"י ניו יורק בהמ"ל 4067

## שיר תזכורת קצר יותר

במהדורת "חובות הלבבות" שנדפסה במנטובה, בשנת שי"ט (1559), בדפוס ר' מאיר בן אפרים מפדובה ור' יעקב בן נפתלי הכהן מגאזולו, מופיע שיר תזכורת נוסף לפרקי הספר. מגיה הספר, ר' אברהם ב"ר דוד פרוונצאלי, ניסה את כוחו בשיר קצר יותר - הרומז לעשרת פרקי הספר בחמשה בתים בלבד!

השיר מופיע בראש הספר, בעמוד שאחרי השער, וכך נכתב שם:

<sup>10</sup> רובם בכת"י, כגון: מחזור מנהג רומא. המאה ה-14. כת"י פרמא - פלטינה 2884; סדור מנהג רומא לכל השנה. המאה ה-14/15. כת"י פרמא - פלטינה 1771; סדור מנהג ספרד. המאה ה-14. כת"י אוקספורד-בודליאנה, קטלוג נויבאוור 1134; סדור מנהג רומא. מחצית ראשונה של המאה ה-15. כת"י פרמא - פלטינה 1783; סדור מנהג רומא לכל השנה. המאה ה-15. כת"י פרמא - פלטינה 1750. השיר אף נדפס בסדר תפלות כמנהג בני רומא, מנטובה [רע"ג 1513 בערך], בדפוס ר' שמואל לטיף [ראה רשומה 306780 במפעל הביבליוגרפיה].

שיר למגיה כולל שערי הספר בחמשה בתים כמו שכללים המחבר בעשרה בסוף הספר:

האוסף א/חרי קוצר / אשר כלל / בסוף ספר / פרי כלו / בשיר עשר

דבריו אך / בניב קצר / אהי כולל / בעז עוזר / בשיר חמש / ביד נודר

אָנוֹשׁ יִזְכֶּה בְּסִפְרָה / יִיחַד אֱלֹהִים חַי / בְּהַכְחִינוּ פְּעוּלָיו	יחוד האל - בחינה
בְּכָל כַּחוֹ עֲבוֹדָתוֹ / יִקְבֹּל וַיִּבְטַח בּוֹ / וְלֹא יִרְדּוּף אֱלִילָיו	עבודה - בטחון
רְצוּיִים יִהְיוּ מַעֲשָׂיו / וְלִשְׁמוֹ, וַיַּעֲנֶה / וַיִּכְנַע לְרַגְלָיו	מעשיו לש"ש - כניעה
הַלִּיכוֹת שָׁוָא יִמָּאֵן בָּם / וַיִּשׁוּב בְּנִפְשׁוֹ / חֲשֹׁב עַל מַעֲלָלָיו	תשובה - חשבון הנפש
מִדָּשָׁתוֹ וּבֶן גִּרְנוֹ <sup>11</sup> / פְּרִישׁוֹת וְאַהֲבַת אֵל / בְּכָל לְבוֹ וְחִילָיו	פרישות - אהבת ה'

שיר זה חזר ונדפס שוב במהדורות קראקא שנ"ג, וזולצבאך תנ"א.

במהדורת זולצבאך תנ"א, בסוף הספר, מופיע שיר נוסף מאת המביא לבית הדפוס ר' צדוק ב"ר אשר וואל. השיר מתחיל: "אלהי אצלת בראת יצרת...", והוא מבוסס על עשרת פרקים הספר המכוונים כנגד עשר הספירות.



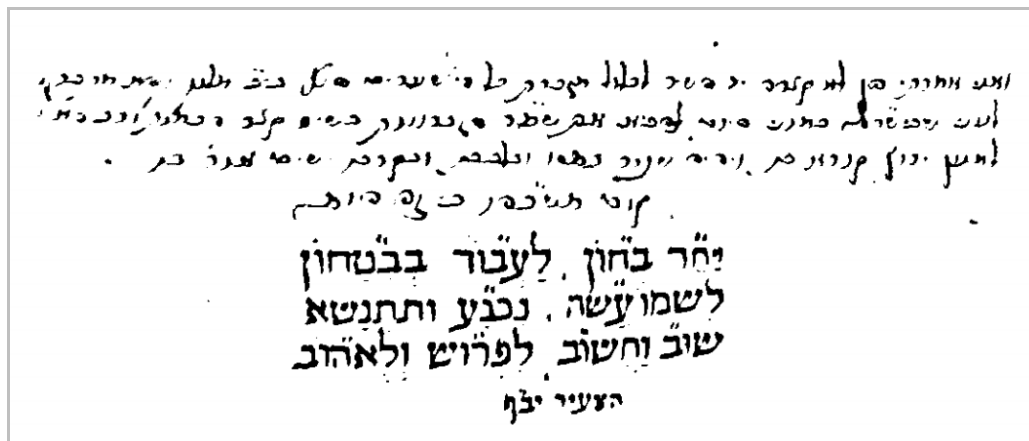
שער מהדורת מנטובה שי"ט

<sup>11</sup> עפ"י ישעיה כא, י: "מִדָּשָׁתִּי וּבֶן-גִּרְנִי אֲשֶׁר שָׁמַעְתִּי מֵאֵת ה'...". וברש"י שם: "תבואת קדש שלי ערימת חטים... כאדם הדש זורה תבואתו בגורן".

## שיר קצר במיוחד

והנה, לאחרונה מצאתי שיר תזכורת נוסף לפרקי "חובות הלבבות", קצר במיוחד.

בטופס של מהדורת מנטובה שי"ט, שנסרק באתר "HebrewBooks", גיליתי רישום בכתב-יד, בכתובה איטלקית רהוטה, מתחת לשירו של המגיה ר' אברהם פרוונצאלי הנזכר לעיל<sup>12</sup>:



כותב השיר, החותם בראשי התיבות יב"ף, הראה את כוחו בקיצור שיר התזכורת ל-12 מילים בלבד!

וכך כתב:

ואני אמרתי הן לא קצרה יד השיר לכלול מזכרת הי' שערים [...] ביי"ב מלות  
[..] לעני שבישראל כמוני היום להביא את שפ"ר הזכרונות<sup>13</sup> בשיר קצר  
הכמות ורב הא' [יכות] למען ירוץ קורא בו ויהיה שגור בפיו ולבבו ובקרב  
ישים אור בו<sup>14</sup>.

קום משכ"הו כי זה היום

יחד בַּחֲוֹן / לַעֲבֹד בְּבִטְחוֹן

לְשִׁמוּ עֲשֵׂה / נִכְנָע וְתַתְּנָשָׂא

שׁוּב וְחֲשׁב / לְפָרוֹשׁ וְלֶאֱהָב

הצעיר יב"ף

וכך נרמזים שערי הספר בשיר:

יַחַד: יחוד האל. בַּחֲוֹן: בחינה. לַעֲבֹד: עבודה. בְּבִטְחוֹן: בטחון. לְשִׁמוּ עֲשֵׂה: יחוד המעשה [לשם  
שמים]. נִכְנָע וְתַתְּנָשָׂא: כניעה<sup>15</sup>. שׁוּב: תשובה. וְחֲשׁב: חשבון הנפש. לְפָרוֹשׁ: פרישות. וְלֶאֱהָב:  
אהבת ה'.

<sup>12</sup> הסריקה לא ברורה, ולא הצלחתי לזהות מספר מילים.

<sup>13</sup> עפ"י אסתר ו, א: "וַיֹּאמֶר לְהָבִיא אֶת סֵפֶר הַזְכָּרוֹת".

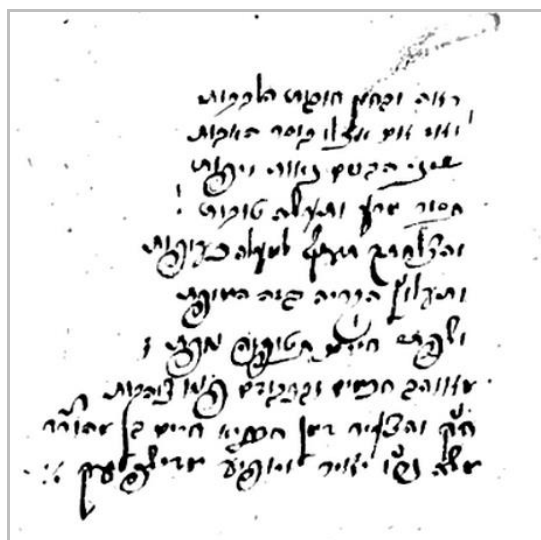
<sup>14</sup> עפ"י ירמיהו ט, ז: "וּבִקְרָבוֹ יִשִּׁים אֶרְבּוֹ".

<sup>15</sup> אולי כוונתו לרמזו לדברי רבינו בחיי שהכניעה האמיתית היא רק לאחר שהאדם מתנשא על בעלי החיים (שער הכניעה, פרק ב): "אבל הכניעה היא אשר תהיה אחר רוממות הנפש והתנשאה מהשתתף עם הבהמות במדותם המגונות וגבהותה מהדמות במדות פחותי בני אדם ביתרון חכמה ויקרת נפשו וידיעה ברורה במדות הטובות והמגונות".

כפי הנראה, מחבר השיר הוא רבי יצחק ברכיה [ב"ר יהודה אריה] מפאנו, שנהג לחתום בראשי התיבות יב"ף [=יצחק ברכיה פאנו]. הוא היה רב ומורה צדק בקהילת לוגו ונפטר בשנת תק"י<sup>16</sup>.

לסיום:

בספר חובות הלבבות, מהדורת פיורדה (פירט) תקכ"ה (1765), בעותק שנסרק בפרוייקט " Google Books", מצאתי רישום בעלות חביב:



ראה ובחון חובות הלבבות

ואז אם אכלו בוסר האבות

שיני הבנים נאות ויפות

תסור מרע ותעשה טובות!

והצלחתך תעוף למעלה כעופות

ותעלוץ הקריה תטופנה נופת;

מאוהב חכמים ובכבודם פניו צוהבות

הק' והצעיר דמן חבריא חיים בן מהור"ר

משה נר"ו יאיר ויפיע מדישפעק

אגרת שאלה בענייני הלכה מאת ר' חיים הנ"ל, אשר נשלחה לר' משה קוניץ מ"אובן-ישן", מופיעה בספרו "המצרף", חלק ראשון, וינה תק"פ, עמ' יח, ובסופה חותם: "הק' חיים בן הרב מה"ו משה זצ"ל מדישפעק, מתושבי בית המדרש הגדול שבגדולות, קולי קולות, יכוננם יושב תהלות, בק"ק העכינגען". וראה שם את תוארי הכבוד שמעתיר עליו ר' משה קוניץ.

<sup>16</sup> ואין להחליפו בסבו, רבי יצחק ברכיה מפאנו - אחיינו וחתנו של הרמ"ע מפאנו, או בנו בכורו של הרמ"ע שנקרא אף הוא בשם זה.

שאלה הלכתית מהרב יב"ף מובאת בספר פחד יצחק לר"י למפרונטי, חלק שלישי, ונציה תקנ"ח, אות חת, דף ס'1, בערך 'חתיכה עצמה נעשית נבלה'. הסכמה על ספר פחד יצחק מהרב יב"ף נדפסה בראש החלק הראשון, ונציה תק"י.